

Александар РАСТОВИЋ
Филозофски факултет
Ниш

ВЕЛИКА БРИТАНИЈА ПРЕМА СРПСКИМ АКЦИЈАМА У МАКЕДОНИЈИ 1903-1907.*

Апстракт: Након гушења устанка у Македонији у јесен 1903. године велике силе а нарочито Велика Британија поклањају велику пажњу очувању мира у тој турској покрајини. Преко својих дипломатских представника на Балкану брижљиво прати упаде устаничких јединица из суседних балканских држава, упозоравајући њихове владе, а нарочито српску да обуставе слање чета и прекину сваку помоћ. Посебно је на том ставу британска влада инсистирала у периоду између 1903. и 1907. године.

Key Words: Great Britain, Serbia, Macedonia, Bulgaria, guerilla units

Балкан и Македонија су почетком XX века постале нарочито важне сфере интересовања енглеске политике, али и тамошњег пословног света, новинара, путописаца. Ово изненадно британско окретање подручју југоисточне Европе наступило је након што су руска и аустријска дипломатија крајем 1902. и почетком 1903. године почеле да излазе са новим предлозима за решавање увек акутног Источног питања, а у склопу тога евентуално ново одређивање статуса Македоније привлачило је посебну пажњу. Енглески политичари нису могли скрштених руку да гледају како се две европске силе отимају око турског наслеђа, а без њиховог присуства, што је било супротно британском империјалном духу. Као верни савезник и покровитељ Порте, Лондон је остао привржен Дизраелијевом принципу очувања болесника на Босфору, који је и такав рањив и несавршен, ипак представљао поуздану брану руском продору на Исток, и штићео прилаз Индији, британском колонијалном драгуљу.

Распламсавање устанка у Битољском вилајету у лето 1903. године још је више заинтригирао британску дипломатију да баци поглед на про-

---

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Између европских узора и стереотипа: Српска национална интеграција 1804-1918*. (Ев. бр. 147036).

блем Македоније. У контексту избијања тамошњих немира, британска влада је посебну пажњу обрађала на деловање револуционарних комитета¹ и устаничких чета на тлу Србије и односу српске владе према њима, што је било у складу са политиком очувања статуса кво, односно онемогућавања било, каквих већих потреса који би угрозили турске интересе на Балкану. Вилфред Тесицер, британски отправник послова у Београду, је врло педантно бележио све покрете и преласке тих чета на македонску територију од априла 1904. до средине 1906. године. Преко свог поверљивог човека, иначе члана македонског комитета у Београду, чији је псеудоним био Бошњак, Тесицер је из прве руке добијао поверљиве податке о деловању тог комитета. Преко њега је сазнао да вође националног покрета у Македонији агитују међу народом о идеји стварања аутономне Македоније и протеривању свих страних, а посебно бугарских агената који желе да извуку корист подстичући нереде у Македонији.

Заступници македонског покрета намеравали су да пошаљу делегације у све важне европске метрополе од којих би се захтевало да озаконе конституисање аутономне државе Македоније која би се састојала из четири области (Скопље, Призрен, Солун, Скадар). Та аутономна област би била под сизеренством султана коме би се плаћао годишњи трибут, али би имала право да именује гувернера без обзира на националну припадност. У аутономној македонској држави по замисли вођа националног комитета као званични језик користио би се српски дијалект којим се говорило и он би такође био у употреби и у школству. Сва питања трговине, образовања и религије би се регулисала Уставом, а нова држава би имала своју војску и полицију. Коначно, државна црква би била православна и она би се налазила под јурисдикцијом патријарха у Пећи, а он би био независан од Егзархије и цариградског патријарха.

Комитет би чекао одговор великих сила наредних шест месеци и у том периоду би се обуставила свака провокација Турака.² Преко свог доушника Бошњака, Вилфред Тесицер је 29. маја 1904. године сазнао да је сам Бошњак добио задатак да пошаље у Македонију две чете од тридесет љу-

---

¹ Прве револуционарне чете у Македонији је основала Бугарска још 1897. формирањем ВМРО, а након тога и Грчка. Србија је започела са оснивањем комитета 1902. године (организација Српска одбрана, види опширније у Љ. Алексић-Пејковић, Документи о спољној политици Краљевине Србије, књига II, Додатак 2. Организација Српска одбрана 1906. године, Београд 2007.) и те прве чете су осниване на приватној основи, да би после Мајског преврата добиле подршку официра-завереника, а 1904. године комитетски покрет је добио државну заштиту и подршку.

² Foreign Office 105/153, Public Record Office, № 33, Thesiger to Lansdowne, April 10, 1904 (у даљем тексту F. O., PRO)

ди како би ширили погледе о аутономији. Међутим, једна од чета под вођством Ђорђа Димитријевића је разбијена.³

Увиђајући штетност деловања српских чета у Македонији по интересе Србије, а у склопу упозорења великих сила и Велике Британије да се њихова делатност обустави, такве оцене делили су и српски дипломатски представници у Турској то јест Македонији. Још на почетку македонског устанка, Данило Драгашевић, деловођа генералног конзулата у Скопљу је у два наврата упозорио Министарство иностраних дела да благонаклоно гледање на прелазак оружаних група из Србије у Македонију може да штети српској акцији и доведе до тога да турске власти похапсе Србе који раде за српску ствар, и изазову неповерење Турске према Србима на њеној територији и према Србији. Његов је захтев био да српске пограничне власти онемогуће прелазак српских комитета јер још није сазрело време за такву врсту акције, а њихова делатност је могла само да доведе до стравичне одмазде Турака према Србима.⁴

Постојање српских устаничких чета које из Србије прелазе у Македонију као и да њихова појава изазива непријатне последице по Србе потврдио је и Михаило Ристић⁵, српски генерални конзул у Скопљу у писму Министарству иностраних дела 8. септембра 1903. године. Ристић је изнео информације о њиховој организацији и делатности. Према тим обавештењима, организатор такозваних приватних чета и њихов пратилац до границе је доктор Милош Гођевац из Београда, чете се окупљају у Београду и

³ F. O. 105/153, PRO, № 45, Thesiger to Lansdowne, May 29, 1904.

⁴ Архив Србије, Министарство иностраних дела Србије, Просветно-политичко одељење, 1903, I/1, Поверљиво број 1070, Драгашевић-Министарству иностраних дела, 24. VII/ 6. VIII 1903, АС, МИДС, ПП, 1903, I/1, Пов. бр. 1060, Драгашевић-МИД-у, 25. VII/7. VIII 1903. (у даљем тексту АС, МИДС, ПП, Пов. бр, МИД)

⁵ Михаило Ристић

је рођен 1864. године у Београду где је завршио основну школу, гимназију и Правни факултет на Великој школи (1886). Годину дана је провео у Паризу на Ecole Libre des Sciences Politiques. Професионалну каријеру је градио у дипломатској и конзуларној служби Краљевине Србије. Секретар српског посланства у Цариграду постаје 1893. године, а две године касније је изабран за секретара Министарства иностраних дела. Године 1896. је именован за конзула у Скопљу, 1898. за секретара посланства у Бечу, а 1899. за конзула у Битољу. За посланика Србије у Букурешту је постављен 1906, а 1907. постаје посланик у Риму. Био је делегат Краљевине СХС у Дунавској комисији. Главну преокупацију усмерио је на националну пропаганду и буђење националне свести српског народа у Македонији. Заједно са Пашићем је потписао Букурешки уговор. Објавио је неколико дела: Кроз гробље, Путопис по Старој Србији, Српски народ у Скопљанској Епархији, Расправа о црквено-школским приликама. Умро је у Београду 1925. године.

састављене су од Срба из Македоније и Старе Србије. Навео је да се четницима поред оружја дели и по пет динара, предводе их пензионисани и официри у резерви, до Врањске бање превозе се возовима треће класе, одакле их преузима и предводи Живојин Рафаиловић,⁶ пешадијски капетан из Врања, као и да је турски конзул у Нишу обавештен о свему томе. Ристић је након разговора који је обавио са Рафаиловићем сазнао и додатне детаље да су до тада границу прешле две чете које су отишле без знања краљевске владе и да је у Врању формиран посебан одбор који помаже четнички покрет и стара се о његовом опремању. Према Рафаиловићевим речима подршку за организовање устаничких чета је лично добио од Јована Авакумовића, председника српске владе. И Ристић је био мишљења да тај покрет није формиран уз сагласност српске владе и Министарства иностраних дела, и да његова активност само може штетити српској ствари, а посебно Србима у Косовском вилајету. Сматрао је да је устанички покрет формиран прекасно, да га воде некомпетентна лица, исувише је отворен и јаван.⁷ Ристић је заиста био у праву када је тврдио да су те чете биле у прво време организоване мимо знања и сагласности српске владе.

О томе говоре и три опширна извештаја које је средином септембра 1903. године српским посланствима у Цариграду и Петрограду упутио Љубомир Каљевић, министар иностраних дела. Каљевић је обавестио дотична посланства да влада чини све да на својој територији спречи агитацију и образовање устаничких чета за пребацивање у Македонију. У том погледу влада је растерала устанике из Београда који су затим почели да се тајно организују и снабдевају оружјем. Упозорио је и на то на велике потешкоће које влада има у сузбијању екстремних захтева јавног мњења у погледу подршке македонском покрету. Упозорио је и да влада с тешком муком истрајава на политици немешања у македонско питање, поготово што свакодневно стижу алармантне вести о покољима турских илава над македонским хришћанима.⁸

---

⁶ Живојин Рафаиловић

је рођен 1871. године у Мионици. После завршетка гимназије одлази у Војну академију у Београд. Имао је чин пешадијског капетана. Службовао је у Врању где је ступио у контакт са Србима избеглим од терора у Македонији. Организовао је револуционарне чете и слао их је у Македонију. Један је од оснивача Извршног одбора српског покрета. Дошао је у сукоб са званичном српском политиком због револуционарног рада. Због тога је морао да одступи из активне војне службе. Умро је 1953. године.

⁷ АС, МИДС, ПП, 1903, V/1, Пов. бр. 1242, Ристић-МИД-у, 26. VIII/ 8. IX 1903.

⁸ АС, МИДС, ПО, 1903, Ф-VI, Д-IV, Пов. бр. 1587, Каљевић-посланству у Цариграду, 31. VIII /13. IX 1903, АС, МИДС, ПО, 1903, Ф-IV, Д-IV, Пов. бр. 1588, Ка-

Крајем марта 1904. године и Никола Пашић је упутио депеше српским дипломатским представницима у Турској да преко својих поузданих људи упозоре српске комите да престану или смање своју делатност, односно да јавно не пропагирају своје активности. Тако је на пример 31. марта 1904. године упозорио српске конзулате у Скопљу и Приштини да је добио поуздане информације да поједини Срби у Скопљу намеравају да онемогуће аустријским официрима организацију жандармеријске службе у скопском вилајету, и да спремају њихову ликвидацију. Пашић је упозорио да би то био катастрофалан потез који би дао повод Аустрији да окупира косовски вилајет и затражио од српских дипломата да учине све како би се Срби одвратили од насилних поступака. Издао је инструкцију да се Срби у односу према странцима понашају пријатељски и мирно. Свако другачије понашање би ишло у корист Турске и стране војне интервенције. Посебно је скренуо пажњу да је потребно одстранити све провокаторе који могу својим поступцима да нанесу ненадокнадиву штету српској ствари.⁹ Међутим, већ 9. априла из српског конзулата у Скопљу стигао је деманти информације о намери да Срби нападну аустријске официре.¹⁰

Ипак, и ова секвенца показује колико је Пашић озбиљно схватао страна, а посебно британска упозорења да оружана делатност српских комитета може у целини да штете српској страни и интересима у Македонији. А да су непромишљени оружани сукоби које изазивају српске чете представљали својеврсну издају и ударац српској ствари показује и став Михаила Ристића који је крајем маја 1904. године обавестио српску владу да је у околини Куманова дошло до сукоба између једне комитске чете и турске војске. Том приликом је изгинуло двадесет четири четника, један заптија и три турска војника. Према Ристићевим обавештењима та чета је прешла из Србије и њу је организовао већ добро познати Жика Рафаиловић. Ристић је тражио од МИД-а да се таквим пустоловинама и непромишљеним издајничким акцијама стане на пут.¹¹ Важност тајног и суптилног деловања комитета и српске пропаганде које је препоручивала српска влада врло озбиљно су схватили учени и виђени Срби на тлу Македоније. То потврђује пример Давида Димитријевића¹², управника Српске велике школе у Скопљу

љевић-посланству у Цариграду, 1./14. IX 1903, АС, МИДС, ПО, 1903, Ф-VI, Д-IV, Пов. бр. 1592, Каљевић-посланству у Петрограду, 3./16. IX 1903.

⁹ АС, МИДС, Конзулат Скопље и Приштина, Пов. бр. 467, Пашић-конзулатима у Скопљу и Приштини, 28/31. III 1904.

¹⁰ АС, МИДС, J/25, Конзулат Скопље-МИД-у, 27. III/9. IV 1904.

¹¹ АС, МИДС, ППО, 428, 448, Ристић-МИД-у, 13/26. V, 14/27. V 1904.

¹² Димитријевић, Давид

је рођен у Гњилану 1874. године где је завршио основну школу. Богословско-учи-

који је 19. априла 1904. у писму српском генералном конзулу у Скопљу указао на штетност јавног деловања појединих српских комита, конкретно апострофирајући капетана Рафаиловића.¹³

Међутим, агресивно понашање бугарских комита које је уследило током лета и јесени 1904. године када су почели да убијају угледне српске прваке навело је српске конзуле у Македонији да апелују на српску владу да измени дотадашњу мирољубиву политику и да се отпочне са наоружавањем Срба у Турској ради њихове одбране од Бугараша, али и од зулума Албанаца и Турака. Српски дипломатски представници упозоравали су српску владу о неуспеху реформне акције и њене опструкције од стране Хилми паше. Све је то по њиховим проценама био резултат опште несигурности и незадовољства услед терора бугарских комита над Србима и Грцима и образовања српских контрачета.¹⁴

О поновном заоштравању ситуације у Македонији и терору бугарских банди над тамошњем становништву упозорио је и сам Никола Пашић 5. децембра 1904. По њему Бугари обмањују европско јавно мњење тиме што се лажно представљају као заступници идеје да Македонија треба да припадне Македонцима. Међутим, практично они прогањују српске учитеље и угледне људе и траже да се побугараше. Они се крију иза македонског имена како би извршили бугаризацију Македоније. Пашић је сматрао

тељску школу је похађао у Призрену када је започео револуционарну активност против Отоманске царевине. Као учитељ је у заслужан за отварање српских школа у Злетову, Кривој Паланци, а у Велесу је отворио прву српску школу (Грађанска школа) и постао њен управник. У Скопљу је 1908. основао и био власник прве српске штампарије Вардар. У њој је покренуо истоимени, први српски лист у Скопљу и био његов власник (1908-1914) и одговорни уредник (1908-1912). Након забрањивања листа *Вардар* покренуо је лист за политику, привреду и књижевност *Законитост* (1910) и био његов власник. У његовој кући у Скопљу основано је Удружење Срба у Отоманској империји. На Скупштини Срба у Скопљу (1909) био је један од три народна представника из гњиланског краја и изабран за члана Централног одбора организације отоманских Срба. Био је помоћник Богдана Раденковића. Био је члан Извршног четничког одбора формираног у Врању 1903. За народног посланика, на листи Самосталне демократске странке Светозара Прибићевића, изабран је 1925. Један је од оснивача Скопљанске банке. Умро је у Скопљу 1929. године.

¹³ Архив Српске академије наука уметности, Оставштина Михаила Ристића, бр. 14243, Димитријевић-генералном конзулу у Скопљу, 6/19. IV 1904. (у даљем тексту АСАНУ)

¹⁴ АСАНУ, Оставштина Михаила Ристића, бр. 14243, Ристић-МИД-у, 19. VIII/1. IX 1904, АС, МИДС, ПО, 1904, М/89, Пов. бр. 1899, Симић-Пашићу, 27. X/9. XI 1904.

да се бугаризацији Македоније мора супроставити и демаскирати је као и да се македонско питање може решити на основу етнографских начела и животних потреба балканских држава у циљу њиховог самосталног развитака.¹⁵ Након тих догађаја српска влада је направила заокрет и почела суптилно да помаже македонски комитет у Београду.

Али то је трајало кратко. Тесицер је 3. априла 1905. године обавестио своје матично министарство да је српска влада одлучила да прекине дотадашње активности македонског комитета који је претходних годину дана деловао у Београду у прилог стварања македонске аутономије. Из Тесицеровог извештаја сазнајемо да је влада преузела фонд из кога се финансирао комитет али да је под своју контролу ставила и све остале сличне организације које су деловале на територији Краљевине Србије. Надзор и управа над свим тим организацијама поверена је Ђоки Јовановићу, шефу српске пропаганде у МИД-у. Тесицер је сматрао да је овим чином српска влада преузела одговорност за будуће акције тих друштава јер није желела да ризикује и изазове Аустрију да уђе у Стару Србију због непромишљених потеза неодговорних људи из македонских комитета. Поред тога, влада није желела обнову нереда у Македонији како се не би изазвале велике силе да радикално промене њен политички статус што би било на штету Србије.¹⁶

Међутим, и поред мера српске владе на обуздавању деловања македонских друштава у Србији, односно стављања под своју контролу, Вилфред Тесицер је наредних месеци извештавао да српске чете прелазе српску границу и упадају у Македонију где се сукобљавају са турским трупама. Он, лично, је изражавао сумњу у искреност српске владе да не провоцира нове сукобе и изазива немире у Македонији. Напротив, сматрао је да су те банде организоване, формиране и наоружане управо од стране српске владе. Његове сумње биле су потпуно оправдане што потврђује стављање под контролу Српске одбране формиране 1905. године од стране српске владе, односно Министарства иностраних дела (формиран је Врховни одбор који се старао о раду ове организације). У извештају од 6. априла 1905. навео је податак да је претходног дана дошло до борби српских чета и турских трупа у близини Куманова (битка на вису код Челопека) у којима су четири српска официра погинула, а осам их је ухапшено. Коментаришући ове сукобе закључио је да "су чињенице такве да нема сумње да су многи

¹⁵ АС, МИДС, ПО, 1904, М/89, Пов. бр. 2081, Пашић-свим дипломатским представништвима Србије у иностранству, 20. XI/5. XII 1904.

¹⁶ F. O. 105/153, PRO, № 16, Thesiger to Lansdowne, April 3, 1905.

официри ипак прешли границу и да су распоређени у Кичево, Гостивар, Куманово, Прилеп, Тетово, Скопску Црну Гору".¹⁷

Крајем маја исте године јавио је да су активности српских банди претходних шест недеља веома порасле и да их предводе српски официри. Њихове акције су након интервенције руског и аустријског посланика привремено ослабиле и добровољци су послати кућама, али је упозоравао да су они спремни да се поново активирају. Сматрао је да су појачане активности тих чета имале за циљ да демонстрирају претежни утицај Србије у спорном подручју. Навео је да таквих чета има укупно петсто али да се оне могу и удвостручити за врло кратко време.¹⁸ У новом извештају од 29. јуна исте године, британски дипломата је известио да су у Србији формиране још две нове чете са по педесет људи с циљем да буду распоређене у Македонији, али да нема потврду вести да су тамо и прешле. Његово мишљење је било да вође чета не желе да ратују јер са новцем који располажу више им одговара да мирно проведу време дуж границе према Турској, него да упадну у Македонију и у борби изгубе живот.¹⁹ Ипак, лорд Хенри Фицморис Ленсадуан, шеф Форин офиса, је крајем новембра 1905. године известио Николаса О Конора, британског посланика у Цариграду да се Лондон обратио владама Бугарске, Грчке и Србије с надом да ће искористити свој утицај како би обесхрабрили устанички покрет да изазива неред у Македонији и на Балканском полуострву.²⁰

Британски посланик Џејмс Вајтхед који је стигао у Србију после обнављања дипломатских односа две земље, такође је у својим извештајима писао о упаду устаничких чета из Србије на територију Македоније и подршци коју су добијали од српске владе. Он је 14. новембра 1906. године известио Форин офис да је српска скупштина неколико дана раније изгласала кредит у износу од тристо хиљада франака за помоћ избеглицама из Старе Србије и Македоније и да претпоставља да ће се та средства искористити за циљеве македонског комитета као што је опремање чета.²¹ Неколико месеци касније Вајтхед је приметио да упркос уверавањима српске владе да не охрабрује акције српских чета на македонској територији, српска штампа са ентузијазмом пише о њима. Навео је пример извештавања српских листова о херојској борби мале српске чете са турским трупама у близини Куманова када су четири српска борца држала читаву турску војску од хиљаду људи пуних девет сати и да су том приликом ликвидира-

¹⁷ F. O. 105/153, PRO, N° 18, Thesiger to Lansdowne, April 6, 1905.

¹⁸ F. O. 105/153, PRO, N° 26, Thesiger to Lansdowne, May 30, 1905.

¹⁹ F. O. 105/153, PRO, N° 31, Thesiger to Lansdowne, June 29, 1905.

²⁰ B. D., vol. V, N° 72, Lansdowne to N. O. Conor, November 25, 1905, 97.

²¹ F. O. 371/130, PRO, № 38820, Whitehead to Grey, November 14, 1906.

ли четири официра и једанаест војника, док је више од шездесет војника рањено.²²

О активностима Србије на слању чета у Македонију и финансирању српског македонског комитета податке налазимо и у годишњим извештајима о стању у Србији за 1906. и 1907. годину које је Џејмс Вајтхед проследио Форин офису. У извештају за 1906. годину скретала се пажња на неколико пензионисаних и резервних официра који повремено долазе у Београд како би дали савете члановима македонског комитета. Пишући о финансирању комитета у 1906. години напоменуо је да је новац прибављен из више извора. Народна скупштина је 3. новембра изгласала годишњи кредит од тристо хиљада франака (дванаест хиљада фунти), за помоћ сиромашним лицима у Старој Србији и Македонији, што је била званична формулација за изгласавање средстава неопходних за деловање македонског комитета. Из тајног фонда је обезбеђено још тристо хиљада франака, богати Срби су приложили осамсто хиљада франака, а четрдесет хиљада франака су прикупили Македонци који живе у Београду. У извештају су и наведена имена богатих Срба дародаваца. Међу њима су се по висини прилога истицали, Никола Спасић²³, трговац (двадесет хиљада франака), Лука Ђеловић,²⁴ председник асоцијације банкара и трговаца (десет хиљада франака), браћа Ђорђевић²⁵, трговци (осам хиљада франака), Ђорђе Вајферт²⁶,

²² F. O. 371/328, PRO, № 21, Whitehead to Grey, March 21, 1907.

²³ Никола Спасић

рођен је 1838. године у Београду. Трговину је изучио код оца. Као трговац био је председник Берзе, члан управног одбора Народне банке, председник Прометне банке. Велики добротвор. Умро је 1916. године у Београду.

²⁴ Лука Ђеловић

је рођен 1852. године у Требињу. Као младић одлази у Београд где ради као трговачки шегрт. Учесник је херцеговачког устанка 1875. и добровољац у српско-турским ратовима 1876/78 године. Након тога враћа се трговини и стиче велико богатство. Постао је доживотни председник Београдске задруге. Један је од главних финансијера српског револуционарног покрета у Македонији. Умро је 1929. године у Београду.

²⁵ Браћа Ђорђевић (Димитрије и Ђорђе)

Димитрије је рођен 1833. године у Београду. Завршио је Лицеј. За члана Трговачког суда у Београду биран је 1868. и 1873. године. Од њега је као угледног индустријалца, Драгутин Димитријевић Апис 1904. тражио новац за помоћ српској акцији у Македонији. Са братом Ђорђем се прославио као трговац огревним дрветом и грађом. Увео је посебну технику сачекивања сплавара и брзог пласмана робе купцима. Под кнезом Михаилом био је кавалерист (коњаник), што је једно време била традиција у фамилији. Умро је у Београду 1907. године.

Ђорђе је рођен 1833. године у Београду. Завршио је трговачку школу, добро је

пивар, с прилогом од шест хиљада франака, Љуба Крсмановић, партнер у Извозној банци (пет хиљада франака), и браћа Гођевац²⁷, индустријалци (приложили су четири хиљаде франака). Према подацима које је добио из приватног извора од укупне суме од седамдсто двадесет хиљада франака (двадесет осам хиљада осамсто фунти) само је тридесет до четрдесет хиљада франака утрошено за предвиђене сврхе, а остатак новца је проћердан.

Занимљиво је да је генерална оцена коју је Форин офис изнео о деловању српских чета у Македонији за 1906. годину гласила да су се српске банде током највећег дела те године примириле. Слична оцена дата је и за деловање бугарских комита. Те године највеће проблеме су правиле грчке чете које су изводиле многобројне операције на територији солунског вилајета.²⁸ Британски дипломата је посебно истицао проблеме финансирања комитета с обзиром на то да је прилив средстава био озбиљно редукован и свео се само на новац који је обезбеђен из скупштинских средстава, јер су приватни финансијери због утврђених малверзација и ненаменског кори-

---

знао немачки језик. Једно време је служио у гвожђарским трговинама. Подигао је савремену фабрику креча.

²⁶ Ђорђе Вајферт

је рођен 1850. године у Панчеву. Након завршетка основне школе и гимназије у Панчеву и трговачке школе у Будимпешти, завршио је пиварски одсек Више пољопривредне школе у Вајенстефану (Баварска). Од 1873. живео је у Београду. Као редов коњаник борио се у ратовима 1876-1878. и 1885. Као истакнути члан Либералне странке био је члан скупштинског Уставотворног одбора. Новчано је помагао Мајски преврат 1903. Први светски рат провео је у Француској, а након рата враћа се у Београду. Године 1873. је преузео од оца пивару у Београду, и развио савремену производњу пива. У Београду је саградио модерне фабрике пива и слада, у Костолцу и Нишу фабрике леда. Купује рудник мрког угља у Костолцу, отвара рудник живе на Авали, руднике злата у Глоговици, олова и цинка на југу Србије. Био је члан Оснивачког и првог Управног одбора Народне банке (1884), вице-гувернер (1884-1889, 1902-1911), гувернер (1890-1902, 1912-1926) а од 1926. доживотни почасни гувернер југословенске Народне банке. Припадник масонског покрета. Умро је 1937. године.

²⁷ Један од браћа Гођевац, Милорад је и покренуо српску комитску акцију у Македонији. Рођен је 1860. године у Ваљево. Гимназију је завршио у Београду, а медицину у Бечу. По повратку са студија запослио се као лекар у санитарној служби београдске општине. По природи посла имао је редовне контакте са Србима из Македоније од којих је добијао информације о тешком положају сународника у тим областима. То га је навело да са групом богатих београдских индустријалаца помогне српску ствар у Македонији после 1903. године. Умро је 1933. године у Београду.

²⁸ В. Д., vol. V., Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1906, January 18, 1907, 171.

шћења новца одбили да га и даље финансирају. Иначе, из овог годишњег извештаја може се сазнати и састав македонског комитета у Србији за 1906. и 1907. годину.²⁹

Ова оцена о смиривању акција српских четничких група у Македонији за 1906. годину поклапала се са наређењем Централног одбора Српске одбране упућене Извршном одбору у Врању 21. децембра 1906. године о обустављању, операција нарочито у непосредној близини бугарске границе и бугарских крајева. У инструкцији се стриктно захтевало уздржавање од сваког напада и ограничавање деловања организације искључиво на одбрану у случају напада. У прилогу ове наредбе која је означена као строго поверљива, председник Централног одбора Српске одбране генерал Никодије Стефановић је додатно објашњавао да ће се српске чете и даље тући са бугарским бандама кад год то буде корисно за српску ствар или када прилике на терену то буду захтевале. Прецизирало се и избегавање сукоба са турским војницима, даље организовање мреже Српске одбране по селима, избегавање покоља становништва, посебно жена и деце, као и наставак спорадичног уклањања лица које ометају или отежавају рад српске организације на терену.³⁰

О деловању комитета налазимо податке и у годишњем извештају за 1907. годину. У њему се констатовало да је београдски македонски комитет распуштен августа 1907. године, као последица оставке његовог председника генерала Николе Стефановића, али највише због потпуног помањкања средстава. Британски посланик Вајтхед је претпостављао да је српска влада, уважавајући препоруке, великих сила о обустављању деловања револуционарних комитета, одлучила да, се супростави обнављању деловања комитета. Он је ту своју хипотезу темељио на извештајима да

²⁹ Током 1906. године комитет су између осталих чинили: Љуба Давидовић, министар образовања, који је био уједно и председник, Љуба Јовановић, професор Универзитета и потпредседник Народне скупштине, Љуба Ненадовић, капетан и рођак краља Петра Карађорђевића, капетан Вуловић из Врања, М. С. Статишанин, професор из Врања, Драгиша Ђурић запослен у статистичком бироу министарства финансија, мајор Пешић, бивши ађутант принца Ђорђа. Наредне године састав комитета је измењен. За председника је изабран Никола Стефановић, генерал у резерви. Нови чланови су постали: пуковник Јован Поповић, мајор Трифуновић, поручник Панта Петровић, Голуб Јовић, богати Београђанин, а од старих чланова остао је професор Љуба Јовановић. В. Д., vol. V, № 26, Extract from Annual Report for Servia for 1906, April 11, 1907, 116-117.

³⁰ Љ. Алексић-Пејковић, Документи о спољној политици Краљевине Србије, књига II, Додатак 2. Организација Српска одбрана 1906. године, 255, Београд 2007, 517-520.

Македонци који живе у Србији смерају да обнове комитет потпуно независно од владе без прихватања било какве субвенције или помоћи. Вајтхед се у извештају осврнуо и на односе Србије и Бугарске и луцидно закључио да они никако неће моћи да буду срдачни све док буде трајало њихово надметање око успостављања доминације над словенским земљама које се налазе под турском влашћу. Признао је да Никола Пашић жели сарадњу са Бугарском око заједничких циљева, али је то безуспешно због бескомпромисног става Бугара који сматрају да целокупна територија Македоније припада њима према одлукама Санстефанског Уговора.³¹

Британска дипломатија је и током фебруара 1907. захтевала од српске владе да спречи прелазак герилских банди у Стару Србију и Македонију тврдећи да их предводе српски официри. У разговору који је поводом тих оцена Џејмс Вајтхед водио са Пашићем, 11. фебруара 1907. добио је негативан одговор, то јест српска влада је одбијала оптужбе да финансира и подржава устаничке чете уз тврдњу да официри који их предводе нису у активној војној служби. Пашић је том приликом опширно говорио и о историјским коренима македонског питања пребацујући кривицу за тамошња збивања на бугарску страну.³²

Своје утиске из разговора са Џејмсом Вајтхедом изнео је и Никола Пашић. Према његовој верзији, Вајтхед је у разговору скренуо пажњу на крваве догађаје у Македонији, а нарочито апострофирао борбе српских и бугарских комита у скопском санџаку. Ти сукоби су штетили хришћанским народима и отежавали извођење реформи. Британски посланик је захтевао од српске владе да учини све што је у њеној моћи како би те сукобе спречила, и да обрати пажњу на деловање српских официра у тим четама. Пашићево је гледиште било да Србија води рачуна да српске комите не прелазе у Македонију. Опширно је говорио о покушају српско-бугарског споразумевања у Македонији и о разорном деловању бугарске пропаганде и комита. Према његовим објашњењима Бугари нису само одбили да обуставе своју пропаганду у косовском вилајету и скопском санџаку, већ су повећавали и радикализовали своје методе, упражњавајући терористичка дејства у српским селима, убијајући српске учитеље, свештенике, највиђеније људе, што је изазивало контрареакцију Срба. Посебно су на те злочине реаговали Срби досељеници из Македоније који су своје сународнике почели материјално да потпомажу. Пашић је поновио своје раније ста-

---

³¹ B. D., vol. V, № 20, Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1907, April 2, 1908, 118.

³² F. O. 371/328, № 11, J. Whitehead to E. Grey, February 15, 1907; B. D., vol. V, № 84, J. Whitehead to E. Grey, February 15, 1907, 117-118.

новиште да ће Србија учинити све да српске чете не прелазе границу, али и да његова влада не може да контролише тамошње Србе већ да може само да апелује на њих да не улазе у војне окршаје. По њему, најефикаснији начин да се тамошња ситуација смири је нестанак бугарских чета, престанак насиља и терора и уклањање бугарске пропаганде из скопског санцака. Осврћући се на припадност скопског санцака, скренуо је пажњу свом саговорнику на историјски значај Скопља за Србе као престонице старе српске државе.³³

Иначе, и Едвард Греј и његов помоћник Чарлс Хардинг су током пролећа и лета 1907. године упозоравали др Михаила Милићевића и Славка Грујића да српска влада треба да обустави активности српских чета на територији Македоније које су поново активирани за разлику од бугарских чета чије су делатности престале. Деловања тих чета по мишљењу Греја подривају напоре Велике Британије и осталих европских сила да изврше реформе и поврате мир у Македонији. Зато је игра коју Србија игра изазивачка и опасна по мир на Балкану.³⁴ У разговору Милићевића и Сир Чарлса Хардинга 21. фебруара 1907. по питању деловања српских револуционарних комитета у Македонији, британски дипломата је изразио оправданост одбране тамошњег српског народа, али и поновио потребу да Србија обустави слање комита. Одбацио је могућност евентуалне поделе Македоније сматрајући да још није дошло време за такву солуцију.³⁵ Посланик Милићевић се са Хардингом сусрео крајем маја исте године када су поново разматрали исту тематику. Хардинг је том приликом упозорио Милићевића да активност српских комитлија Македонији опасно угрожава мир и поновио захтев да Србија у интересу одржавања мира мора да предузме најстрожије мере да се тој активности стане на пут, односно да се у потпуно спречи. Такође је скренуо пажњу да према његови извештајима раздражљивост Бугара по питању Македоније потиче због агресивног деловања српских чета у тој области, док су бугарске комите обуставиле своје деловање. Милићевић је по први пут обавестио српску владу да је британско незадовољство због акција српских чета у Македонији врло велико и да би обустављање њиховог деловања било не само у интересу мира већ пре свега у српском интересу.³⁶

³³ АС, МИДС, ГК Будимпешта 1907, Пашић-ГК у Будимпешти, 29.1/11. II 1907.

³⁴ АС, МИДС, ПО, 1907, Ф-IV, Д-IV, Пов. бр. 401, М. Милићевић-Н. Пашићу, 2. III 1907.; АС МИДС, ПО, 1907. Ф-IV, Д-IV, Пов. бр. 542, М. Милићевић-Н. Пашићу, 26. III 1907.; АС МИДС, ПО, 1907. Ф-IV, Д-V, Пов. бр. 950, С. Грујић-Н. Пашићу, 10. VI 1907.

³⁵ АС, МИДС, ГК Будимпешта 1907, МИД-ГК у Будимпешти, 15. /28. II 1907.

³⁶ АС, МИДС, ППО, 1907, О-ред 378, Милићевић-Пашићу, 16. /29. V 1907.

Још оштрије упозорење српској страни да обустави акцију својих чета у Македонији, Чарлс Хардинг је изрекао 21. јуна 1907. у разговору са Славком Грујићем. Хардинг је том приликом скренуо пажњу Грујићу да је Бугарска послушала британске савете и смањила деловање својих чета у Македонији, док су српске јединице појачале своја дејства. Српска влада је оптужена да не предузима довољно радикалне мере како би обуставила деловање тих чета и да то директно изазива Бугарску и раздражује њено јавно мњење. Све то прети очувању мира. Грујић је са своје стране био уверен да је Хардинг био под снажним бугарски утицајем и да је подлегао њиховој пропаганди. Одбацио је тврдње о томе да дејство српских чета изазива Бугаре и поновио да Србија чини све да спречи прелазак чета у Македонију.³⁷

Истим поводом посланик Милићевић је разговарао и са лордом Џорџом Фицморисом, британским подсекретаром за спољна питања 1. марта 1907. Ипак, највише времена њих двојица су посветила сукобу балканских држава око Македоније, а нарочито неспоразуму између Србије и Бугарске. Милићевић је одбацио одговорност своје земље за непријатељство са Бугарима. Подсетио је да српска страна никада није била искључива и да је узимала у обзир и бугарска права на Македонију, док је, с друге стране, Бугарска оспоравала другим народима интересе у тој области. То је по њему и био главни разлог немогућности споразумевања са Бугарима. Милићевић је сматрао да ће српске чете нестати у Македонији чим бугарске комите престану са терористичким акцијама.³⁸

О деловању српских чета Едвард Греј је 31. маја 1907. објавио и посебан Меморандум у коме се истицало да информације које му је упутио бугарски агент у Лондону да се наставља формирање српских чета у кичевској области изазивају забринутост у Енглеској. У Меморандуму се упозоравало да ће деловање српских јединица у Македонији додатно иритирати и бугарско јавно мњење што може да измакне контроли бугарске владе. Зато је Греј опомињао Србију да прекине деловање тих чета.³⁹ Међутим, занимљиво је истаћи да се британски конзул у Солуну солидарисао са Србима у Македонији и осуђивао понашање Аустрије, док је британски посланик у Београду Џејмс Битхом Вајтхед у неколико наврата поручивао аустријском посланику грофу Форгачу⁴⁰ да су жалбе Срба у Македонији и

---

³⁷ АС, МИДС, Посланство Цариград 1907, Ф-128, МИД-посланству у Цариграду, 22. VI/5. VI 1907.

³⁸ АС, МИДС, ГК Будимпешта 1907, Милићевић-ГК у Будимпешти, 25. II /10. III 1907.

³⁹ АС, МИДС, ППО, 1907. О-ред 378, посланство у Лондону-МИД-у, 18/31. V 1907.

⁴⁰ гроф Јанош Форгач

Старој Србији оправдане, иако је слао извештаје у Лондон да српски официри одлазе на југ и да раде са револуционарним комитетом у Београду.

Славко Грујић је 26. јула 1907. године предао ноту српске владе лорду Фицморису о акцији бугарских чета у којој се износе конкретни подаци о деловању бугарских чета на територији Македоније и терору који врше над тамошњим српским становништвом. Нота је представљала својеврсни деманти односно негацију бугарских, а посредно и енглеских оптужби о одговорности српских чета за дешавања у Македонији.⁴¹

Колико је српска страна упорно истрајавала на упозоравању енглеске владе о непрестаном деловању бугарских чета показује и разговор Михајла Милићевића са сер Чарлсом Хардингом 25. септембра 1907. године. Милићевић је предао notiцу о конкретном деловању бугарских банди. Хардинг је и том приликом поновио добро познати став своје владе да су они који помажу рад устаника највећи непријатељи македонских хришћана, јер да нема чета Македонија би била најсрећнија покрајина у Турској, с обзиром на то да се тамо врше реформе које не постаје ни у једној другој провинцији. Такође, поменуо је и став да велике силе неће дозволити поделу Македоније у корист балканских држава.⁴²

Шеф Форин офиса је 13. августа 1907. упознао Николаса О Конора да се слаже с његовим предлогом да жандармерију треба искористити у борби са устаничким јединицама. Конкретно, у случају деловања српских чета био је мишљења да велике силе треба да заплаше Србију стављајући јој до знања да ће ако не обустави деловања својих комита бити "остављена на милост Бугарској која ће брзо завршити с њом".⁴³ Ово је било озбиљно упозорење и претња Србији од стране човека коме такав тон у дипломатском опхођењу иначе није био својствен. Британски званичници су

аустријски посланик. Рођен је 1870. године. Био је на дипломатској служби у Цариграду 1903 године, а затим је пребачен за отправника послова у Софију. После тога је постављен и за посланика у Бразилу одакле је премештен 9. јула 1907. године у Београд. По писању посланика Вајтхеда гроф Форгач је био врло способан и енергичан дипломата

⁴¹ У noti се истицало да су бугарске револуционарне чете организовале терористичке акције против српског становништва у подручју Велеса и Прилепа. Напомињало се да су у више наврата током јуна и јула 1907. године у назначеним областима деловале бугарске комитске чете које су бројале између четрдесет седам и деведесет бораца. Љ. Алексић-Пејковић, Документи о спољној политици Краљевине Србије књига II, свеска 4/1, 1907, 71, Београд 2008, 223.

⁴² Љ. Алексић-Пејковић, Документи о спољној политици Краљевине Србије књига II, свеска 4/1, 1907, 253, Београд 2008, 507-508.

⁴³ В. D., vol. V, № 164, Grey to N. O. Conor, August 13, 1907, 207.

сличан став износили и Порти понављајући тезу о потреби спречавања разбојништава у македонским провинцијама као и да такав задатак, уместо регуларних турских трупа које су се показале неефикасне, треба да буде поверен специјално организованим жандармеријским јединицама.

Занимљиво је да је турски султан у разговору са О Конором, децембра 1907. изнео податке који се нису уклапали у британску матрицу оптужби на српски рачун. Насупрот њиховим гледањима да највећи проблем у Македонији представљају деловање српских чета које подржава и инструише српска влада, турски султан је минимизирао њихово деловање и указивао да највећа опасност долази од вршљања бугарских комита које подржава Бугарска у смислу обуке коју врше њени официри, снабдевања оружјем и новчаним средствима. Зато је по мишљењу Абдул Хамида једини лек за смиривање тамошњих прилика била заједничка и енергична акција европских сила, а посебно Велике Британије код влада у Софији и Атини да пресеку подршку револуционарним бандама.⁴⁴ Ово је био својеврсни парадокс. Турска, као непријатељ српских интереса у Македонији, бранила је званичну Србију од оптужби њеног британског пријатеља и амнестирао је од одговорности за немире у Македонији. Али ако се дубље проучи политика Велике Британије не треба да чуди тај њен став према Србији. Преовлађујућа пробугарска оријентација у британској балканској политици настала добрим делом и активношћу балканског комитета условљала је такав став према Србији и њеној одговорности за деловање револуционарних комитета на тлу Македоније.

Ипак, извесне промене у ставу Балканског комитета према деловању револуционарних чета у Македонији исказаће и Ноел Бакстон, председник комитета током посете Македонији октобра 1907. године. Заинтригиран чињеничним стањем према извештајима др Јаше Ненадовића, српског посланика у Цариграду, Бакстон је започео једну врсту истраге о узроцима четничке акције и њеним последицама. Нарочито дуго је разговарао са драмским митрополитом Хризостомом који је тврдио да му је Бакстон признао да су се у Енглеској веома разочарали у Бугаре и да су увидели да су управо Бугари веома криви, ако не и главни кривци за постојећу анархију у Македонији. На основу нових података које је лично прибавио, Бакстон и други чланови Балканског комитета су се уверили да "Бугари нису јагњад за какву се стално издају". На основу тих изјава митрополита Хризостома, посланик Ненадовић је извео закључак да је Бакстон дошао да прикупи материјал за ново мишљење Балканског комитета

---

⁴⁴ В. D., vol. V, №172, N. O. Conor to Grey, December 7, 1907, 217-219.

у македонском питању. Најмање што се може очекивати од Балканског комитета у будућности је да буде много обазривији према Бугарима.⁴⁵

Можда је управо боравак Ноела Бакстона утицао на извесне корекције британске владе према питању одговорности бугарске стране за изазивање нереда у Македонији. Да је дошло до одређених промена показује опширна депеша Михајла Милићевића упућена лично Николи Пашићу 9. децембра 1907. године после његовог сусрета са Чарлсом Хардингом. Том приликом Милићевић је поново уверавао британског државног подсекретара да српска влада чини све што је у њеној моћи да помогне напоре великих сила у извођењу реформских акција у Македонији, а да су бугарски шовинисти и њихови налогодавци и помагачи повећали своје нападе на житеље Македоније, посебно оне српске националности. Први пут приликом њихових сусрета Хардинг је признао да постоје повећане активности бугарских чета, а да "српска влада у последње време није анкуражира чете", мада је указао на то да енглеска влада има извештаје да су и српске јединице у извесним случајевима изазивале немире. Његова је општа оцена гласила да је ситуација у Македонији све гора и да су изгледи за будућност врло мрачни. Ипак, овога пута за такво стање нису директно оптуживане српске устаничке чете.⁴⁶

Иначе, у другој половини октобра 1907. године посланик Вајтхед је српској влади пренео вербалну ноту своје владе у којој се давала пуна подршка заједничком кораку које су предузели Аустрија и руски посланик у Београду код српске владе у погледу пацификације Македоније. Британска влада је у ноти подсећала да се побољшање администрације у Македонији неће постићи услед деловања терористичких и наоружаних банди и да ће такве активности само отежати и умањити напоре великих сила и одложити реформе које су преко потребне и у интересу хришћана. Британска влада је подсећала српске власти на потребу да допринесу свим средствима којима расположу прекиду непријатељстава међу хришћанским националностима у Македонији и да прекину сваку помоћ или подршку македонским бандама коју примају од својих симпатизера из Србије.⁴⁷

Затечена настојањима руске и аустријске дипломатије да пронађу некакво решење за проблем Македоније које би умирило тамошње хришћанско становништво и истовремено одржало турски суверенитет на том

⁴⁵ Љ. Алексић-Пејковић, Документи о спољној политици Краљевине Србије књига II, свеска 4/2, 1907, 320, 360, Београд 2008, 615, 675-676.

⁴⁶ Љ. Алексић-Пејковић, Документи о спољној политици Краљевине Србије књига II, свеска 4/2, 1907, 489, Београд 2008, 909-910.

⁴⁷ АС, МИДС, ПО, 1907, Ф-IV, Д-VIII, Пов. бр. 2682, British Legation -српској влади, 5. X 1907.

простору, британска влада је током 1903. године покушала активно да се умеша у читаву ствар. Као покровитељу Турске, британској дипломатији није одговарало радикално мењање положаја Македоније, односно измена статуса које би ишло на штету Порте. Зато Форин офис између 1903. и 1907. године шаље скоро свакодневно инструкције својим дипломатским представницима у Цариграду, у Београду, Софији, Атини да пажљиво прате активности тамошњих револуционарних комитета, евидентирају њихове евентуалне упаде на тле Македоније и на време извештавају претпостављене како би британска влада могла да упозори владе балканских земаља да обуставе револуционарне активности својих сународника јер то не доприноси миру и стабилности на тим просторима. У Лондону се веровало да је очување мира био главни интерес и тамошњег хришћанског становништва али и Турске. У том смислу посебно пажљиво се пратило деловање српских устаничких чета и организација, и бројна су упозорења која су у Београд стизала из Лондона да српска влада спречи и онемогући њихово деловање. Само је Србија упозоравана да искорени рад устаничких комитета, док су се истовремено затварале очи пред сталним деловањем побуњеника и револуционарних банди које су убациване у Македонију из Бугарске и Грчке, уз обилату помоћ њихових влада.

Aleksandar RASTOVIĆ

**GREAT BRITAIN IN RELATION TO THE SERB
ACTIVITIES IN MACEDONIA, 1903-1907**

Summary

British politics turns to the Balkans during 1903, when there was considerable unrest in Macedonia, where the Christian population expressed its dissatisfaction with the increasing terror against them, as well as because of the activities of both irregular Turkish troops, and the official authorities. As protectors of Turkey, British politicians did everything they could in order to preserve the existing state of affairs, that is to say, the Turkish rule in the Balkans, for even with all of its shortcomings, the Turkish Empire was the safest obstacle to Russian aspirations in the region. Especially between 1905 and 1907, Foreign Office carefully observed activities of various revolutionary committees and units, trained and supplied with weapons and money by all Balkan countries interested in the area, and then sent into Macedonia. The British government especially pointed to the dangers from the Serbian paramilitary units, and warned Serbian government to cease all activities of their units crossing into this region. On its side, Serbian government in the beginning organized and helped the activities of the Serbian Defense, but, following serious warnings from London, asked for the cessation of its activities. At the same time, the British remained unmoved by arguemented reports from Belgrade, about the continuation of unhindered and unpunished activities of Bulgarian swadrons. The great influence of the Balkan Committee on the British government largely caused that official London ignored obvious proofs about terrorist activities of Bulgarian units on the territory of Macedonia until the end of 1907.